

Ilija Marić, Beograd

Jedno predavanje Milana Kangrga

U proljeće 1982. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu među studentima filozofije zavladao je veliko uzbuđenje. Saopćeno nam je da će tog tjedna svakoga dana, prijepodne i poslijepodne, predavanja iz etike – a ova se slušala četiri semestra, na drugoj i trećoj godini studija – držati poznati filozof iz Zagreba, profesor Milan Kangrga. U to vrijeme, naime, stjecajem okolnosti, naš fakultet nije imao profesora etike, samo je asistent Jovan Babić vodio seminar o Kantu. Zato je pozvan profesor Kangrga, koji će te i narednih godina dolaziti i držati kondenziranu nastavu tijekom jednog tjedna. Za to je vrijeme prekinuta nastava na svim studijskim godinama, tako da svi studenti mogu čuti uvaženog filozofa, čije smo knjige, članke i intervju u tisku sa zanimanjem čitali. Ja sam u to vrijeme bio student prve godine filozofije, na kojoj se još po rasporedu nije slušala etika, ali sam, kao i većina, bio radoznao da vidim i čujem filozofa čija se knjiga nedavno pojavila i u Beogradu (drugo izdanje njegove disertacije *Etički problem u djelu Karla Marxa*, Nolit 1980.). O njemu sam znao da je jedan od vodećih praksisovaca i najbliži suradnik Gaje Petrovića, čiju sam *Logiku* čitao još kao gimnazijalac.

Osvanuo je i taj dan. Najveća učionica na trećem katu bila je dupkom puna, mnogi su stajali. Bili su tu studenti svih godina filozofije, ali je bilo i studenata sociologije i drugih grupa, kao i postdiplomaca. Stigao sam među prvima, tako da sam zauzeo mjesto blizu katedre, kako bih što bolje mogao čuti profesora. Odjednom su se studenti bliži vratima počeli komešati i oslobadati prostor. »Stižu!«, čulo se. U pratnji naših profesora i asistenata ušao je Milan Kangrga. Nisam tako zamišljao filozofa s takvim prezimenom. Vedar šezdesetgodišnjak, stamen, srednjeg rasta, kose učešljane unazad, skoro bez sijedih, istaknutih obrva, svijetlih očiju, rumenih obraza, glatkoizbrijan, nasmijan, u odijelu s kravatom. Predstavio nam ga je, svečanim i ozbiljnim tonom, predstojnik Odsjeka za filozofiju, profesor Jovan Arandelović, te nam poželio uspješan rad. »Hvala, Kalimero«, veselo je odgovorio Kangrga, aludirajući bez zlobe na nizak rast Arandelovića. Tom duhovitom opaskom o tada poznatom junaku certanog filma, Kangrga je trenutno opustio ozračje i učinio nam se prisnim, kao da se već dugo znamo. Veseli je žamor prostrujao dvoranom. »Kupio nas je.« U istom raspoloženju, profesor Kučinar primaknuo je pokretni, izdignuti dio katedre, na kojemu predavači obično drže listove pripremljenih predavanja, uz šaljivu opasku »da predavanje bude na višem nivou«, te je zajedno s ostalim nastavnicima sjeo u prvi red. Sat je mogao započeti.

Kao osnova za predavanje poslužio je rukopis knjige koja će naredne godine biti objavljena u Beogradu, pod naslovom *Etika ili revolucija*. Mogli smo tada vidjeti i čuti jednog strasnog predavača koji je čitavim bićem sudjelovao u onome što govori, isijavajući ogromnu energiju. To nipošto nije bila hladna učena besjeda. Njega se duboko ticalo to o čemu je govorio, a neposrednost njegova izlaganja više je nalikovala malo žučnijoj prijateljskoj

raspravi, razgovoru u nekom neobveznijem ozračju, negoli distanciranom akademskom predavanju. Neopazice smo i sami bili uvučeni u samu stvar, koja se vrlo brzo počela ticati i nas. Kangrga je čitao i komentirao, ali tako živo, tonom nekoga tko vodi s nama stvarni razgovor za stolom, tako da se nije ni primjećivalo da čita. U nastavku su komentari i digresije bili sve duži, tako da se s tekstom sporo odmicalo, ali mi to nismo primjećivali, jer nas je predavač uspio uključiti u svoj ritam misli i opaski, povezujući klasičnu njemačku filozofiju sa suvremenim prilikama kod nas i u svijetu. S laškoćom je uspijevaao da tako ezoteričnu spekulativnu misao prenese i učini je jasnom, bliskom i živom, tako da se i nama početnicima, koji nismo slušali predavanja iz klasične njemačke filozofije, ona činila poznatom i razumljivom. To uzbuđenje i strasno izlaganje pokrenulo je i nastavnike. U prvom se redu isticala visoka figura asistenta za antičku filozofiju, Slobodana Žunjića, čije je lice također sjalo neskrivenim zadovoljstvom.

No, *crescendo* je nastavljen. Profesoru je očigledno postalo pretoplo. Skinuo je sako i nastavio predavanje u košulji s kravatom. Revolucionarni obrat Immanuela Kanta. Primat praktičkog nad teorijskim. Teklo je s katedre, s kajkavskim upadicama. Pored energije i ritma s kojima se predavao temi, te neosjetno u to uvlačio i nas kao slušatelje, posebno me se dojmila Kangrgina leksika i doslovno glumački dar s kojim je igrao svoju monodramu. Ako se predavanje razumijeva kao točka na sceni, on ju je odlično igrao. Uvjerljivo. Samo što nije bila riječ o glumi ili pozici, nego o autentičnom načinu komunikacije, o spontanosti u prenošenju vlastitoga tijeka misli. Redali su se izvodi konsekvencija Kantova obrata sve do Hegela, naspram predkantovske metafizičke pozicije, »garnirani« dosjetkama, šalama, pantomimičkim oponašanjem zamišljenih oponenata – kako je odjednom oživjela spekulativna misao njemačkog idealizma.

Spojani prijedopnevni satovi su letjeli. Kangrga je morao raskopčati dugme na okovratniku i olabaviti kravatu. Naša »plemenska svijest« i nacionalizmi, građanski svijet kapitalizma do kojeg tek trebamo dospjeti, slijevao se i plavio nas s katedre. Idealizam kao jedina filozofija polako nas je obuzimao. Profesor je već morao skinuti i kravatu i odviti rukave od košulje. U finalu prijedopnevnih predavanja, u digresiji o nacionalizmu, koji je kod nas već uvelike bujao – a što će nas kasnije skupo koštati! – pao je u vatru i stigao do onoga što ranije nikako nisam mogao povezati s akademskim predavanjem, do psovki i sasvim slobodnih gestikulacija rukama. Ali i to mu je pristajalo, išlo je uz njega. *Quod licet Jovi...* Upao je profesor Kučinar, prekinuo tu »kangrgizaciju Srba«, kako se u šali izrazio, te su otišli na ručak. Nastavak predavanja uslijedit će poslijepodne.

Mnogi studenti, kako ne bi izgubili mjesto, nisu otišli na ručak. Predavanja u istome ritmu i ozračju nastavljena su popodne, kao i narednih dana. »Kangrgizacija Srba« potrajala je. Bili smo opčinjeni načinom predavanja i profesorovim darom spekulativnog mišljenja. Neki od nas nastavili su druženje s Kangrgom navečer u kavanama, uz vino. Sklopljena su tada nova prijateljstva, od kojih neka traju i danas. Od naših profesora najljepša je i najzanimljivija predavanja u to vrijeme držao profesor antičke filozofije, Branko Pavlović. Toga tjedna on je navečer u Domu omladine držao javna predavanja, ne sjećam se na koju temu. Neki su od slušatelja ravno s Kangrginih predavanja žurili da stignu na početak Pavlovićevih besjeda za širu publiku. Nametala se sama od sebe usporedba ovih dvaju vrsnih, a tako različitih predavača. Pavlovićev filozofski eros bio je obuzet helenskim načinom mišljenja, metafizikom; on je oličavao ljubav prema mudrosti na

jedan drevni način, kao da se atenska Agora preselila iz IV. vijeka p.n.e. na trgove, tribine, kavane, studentske učionice našega grada. Na njegovim predavanjima svijet smo sagledavali *sub specie aeternitatis*. Kangrgin pathos bio je antimetafizički. Bio je okrenut budućnosti, u blochovskom smislu utopijski. On je mislio svijet kao povijesno događanje i razvijao je, za zagrebačku filozofiju prakse karakteristično, mišljenje revolucije, gdje se praksa razumijeva kao revolucija. Ovisno o sklonosti, ali i trenutnoj ponesenosti, neki su bili za Pavlovića, a drugi za Kangrgu. Nemali broj, međutim, bio je oduševljen obojicom i nastojali su na neki alkemijski način u sebi pomiriti tu vatru i vodu. U svakom slučaju, ravnodušnih nije bilo.

Naredne godine ponovno smo slušali predavanja iz etike profesora Kangrga, ali su ona tada za predložak imala rukopis njegove nove knjige – *Praksa – vrijeme – svijet* – koja će sljedeće, 1984. godine biti objavljena u »Nolitu«. Ali te 1983., u Domu kulture Studentski grad u Beogradu, organizirana je promocija tek izišle knjige *Etika ili revolucija*, čiji smo sadržaj poznavali s prošlogodišnjih predavanja. O knjizi su govorili, pored autora, sada pokojni profesori Veljko Korać i Branko Pavlović, kao i asistent Mladen Kozomara. S nestrpljenjem smo očekivali sučeljavanje dvojice omiljenih predavača. I bilo je varnica, što se vidi iz magnetofonskog zapisa razgovora objavljenog u časopisu *Savremenik*. Ali zbog nečega, pravi okršaj, što smo ga priželjkivali i koji bi razriješio naše prošlogodišnje nedoumice oko odnosa tih dvaju filozofskih pozicija – ipak je izostao.

Sljedeće je godine u Studentskom kulturnom centru u Beogradu promovirana Kangrgina knjiga *Praksa – vrijeme – svijet*. Bila je to treća njegova knjiga objavljena u »Nolitu« u nepunih pet godina, a sve one spadaju u autorove najznačajnije radove. Tako izlazi da je moja generacija imala sreću slušati profesora Kangrgu u *akme*-u njegove stvaralačke snage. Krajem osamdesetih imali smo prilike slušati njegova predavanja o Hegelu na Kolarcu i u Domu omladine, te smo uvijek iznova uživali u njegovu predavačkom umijeću i duhovitostima, ali mi ona ipak nisu ostala tako upečatljivo urezana u pamćenje kao njegovo prvo cjelodnevno predavanje u Beogradu, što sam ga slušao na Filozofskom fakultetu.

Posebno stoga što je 1982. godine profesor Kangrga rezervirao popodne posljednjeg dana predavanja za razgovor sa studentima i bio je spreman odgovarati na naša pitanja. Odjednom se ispostavilo da nitko nije želio da započne taj razgovor postavljanjem pitanja, iako smo prethodnih dana često razgovarali o tome kako valja sučeliti tradicionalnu poziciju metafizike Kangrginu načinu filozofiranja. Prepuna dvorana utišala se i zavladao je muk – kao da se nije imalo što reći. Ni sâm ne znam kako, digao sam se i sjeo za katedru zajedno s profesorom. Počeo je jedan sasvim neravnopravan dijalog iskusnog filozofa i studenta početnika. Bio je to ujedno moj prvi javni nastup kao »filozofa«. Kangrga ipak nije propustio priliku da se podsmjehne metafizici, ali je pazio da ne povrijedi mene samog. Tako je bilo smijeha u dvorani na profesorove duhovite šale, osjećao sam da me Kangrga poštuje kao sugovornika, pa sam hrabro nastavio s »prigovorima« i pitanjima pred auditorijem. Taj moj prvi i do sada najteži javni nastup nekako se dobro završio. Tako sam se i »osobno« upoznao s Milanom Kangrgom.

Onda su došle devedesete, kada se nismo vidjeli niti čuli. I nakon gotovo dvadeset godina od prvog susreta, ponovno smo se sreli na Sajmu knjiga u Beogradu, 2001. godine. On je tada već bio u mirovini. Te mu je godine,

opet u Beogradu, objavljena nova knjiga, *Šverceri vlastitog života* (Republika, 2001.). Na Filozofskom fakultetu, u Velikom amfiteatru, održao je predavanje o Fichteu, pred generacijom studenata koji ga ranije nisu mogli vidjeti. U pozdravnom govoru, profesor Kučinar ga je predstavio kao filozofa i nekadašnjeg profesora etike na našem Fakultetu. Opet su me preplavila uzbuđenja iz moje prve studentske godine, kada sam prvi puta čuo Kangrgino predavanje i imao javni dijalog s njime. Pomislio sam da takvi predavači zapravo i ne bi trebali otići u mirovinu.

I sljedeće godine, 2002., opet smo zajedno na Sajmu knjiga u Beogradu, kad mu izlazi nova knjiga, *Nacionalizam ili demokracija* (Sremski Karlovci/Novi Sad, 2002.). Iako se primaknuo osamdesetoj, profesor je opet počeo objavljivati knjigu godišnje, kao u najboljim danima. Tih godina nastavljamo druženje po beogradskim galerijama, ali i uz vino i glazbu skadarlijskih orkestara. I čujem Kangrgin duboko glas kako pjeva: »Zbog tebe sam tarabe preskako...«.

Sljedeće godine bit će opet Sajam knjiga. U nestrpljenju očekujem s kojom će novom svojom knjigom taj osamdesetogodišnjak doći u Beograd.

Ilija Marić

One Lecture of Milan Kangrga

This text evokes the author's memories on first lecture of Milan Kangrga that he attended some 20 years ago. This lecture was some kind of revelation for him.

Although, after that, he get acquainted with Kangrga, and was involved in many meetings with him, this first Kangrga's lecture remained something special.

The text also evokes the experience with some Kangrga's books, as well as his work in general.